

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БІОГРАФІКИ

УДК 929

<https://doi.org/10.15407/ub.20.190>

*Сергій Іванович ПОСОХОВ,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історіографії,
джерелознавства та археології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-1390-0625>
e-mail: sposokhov@karazin.ua*

ТОП-ОСОБИ ХАРКІВСЬКОГО ЛОКУСУ, АБО ПРО РОЛЬ ІМЕН У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗІВ МІСТА *

На основі аналізу путівників по місту Харкову здійснено спробу виокремити постаті, які можна вважати ТОП-особами («найбільш видатними особами») місцевої історії. З цієї метою була побудована база даних та запропонована методика підрахунків. Разом із фіксацією імені особи зазначалися й соціальна чи професійна характеристики. У результаті аналізу визначено перелік історичних осіб, які передовсім формують «обличчя Харкова». У підсумку також зазначено, що ТОП-особи здебільшого презентують Харків як місто науки, освіти, культури та засвідчують його приналежність до України.

Ключові слова: путівники по місту, Харків, видатні особи, просопографія.

* Статтю підготовлено в межах реалізації Міжнародного наукового проекту «Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу» (<https://cityface.org.ua/>), який здійснюється завдяки фінансовій підтримці Програми імені Ковальських та Програми вивчення сучасної України Канадського інституту українських студій Альбертського університету (Едмонтон, Канада).

Актуальність. Образи міста формуються завдяки різноманітним чинникам, а їх «прочитання» залежить від реципієнта, тобто того, хто намагається їх осягнути. Для когось більш важливим моментом є архітектурні споруди, які «формують обличчя міста». Хтось приділяє більше уваги пам'ятникам, музеям або історичним подіям, які «визначили долю міста». Деякі схильні відрізняти міста за їхніми функціональними характеристиками: «індустріальне», «прикордонне», «студентське», «культурна столиця» та ін. Ми звернемо увагу на роль імен видатних уродженців чи мешканців, які також можуть формувати той чи інший образ міста. Утім, виникає питання: хто, коли і як виокремив такого роду ТОП-осіб. Вочевидь, їх перелік можна виявити, якщо проаналізувати наявні в місті пам'ятники, мурали, урбаноніми, назви установ та організацій, меморіальні дошки тощо. До того ж важливо розуміти, що список ТОП-персон завжди буде досить рухливим. Хоча пам'ятник чи меморіальна дошка вже тривалий час можуть «засвідчувати» високий статус тієї чи іншої особи, але на якомусь етапі ця постать може вже «випасти» з ТОП-списку. Тобто зазначена система імен являє собою досить динамічну структуру. Під впливом різноманітних обставин деякі особи можуть «впливати з небуття» і ставати «новими зірками», а колишні герої можуть «випасти з поля зору».

Вочевидь, останнім часом досить активно відбуваються процеси конструювання позитивного іміджу міст. З формуванням привабливого образу міста пов'язують перспективи його розвитку, на цій основі намагаються утвердити певну міську ідентичність. У багатьох містах України, зокрема й у Харкові, спостерігається своєрідний «комемораційний бум», коли місцева влада, шукаючи переваги свого міста, віднаходить місцевих героїв, вартих вшанування, а потім здійснює серію заходів: встановлення пам'ятників, найменування міських об'єктів, створення меморіальних музеїв тощо. Але подекуди це робиться без урахування традицій, попередніх практик. Почасти спостерігається намагання написати абсолютно нову історію міст, із новими героями та новими досягненнями. Ясна річ, що цей процес є також природним, тим більше враховуючи жорсткі ідеологічні рамки, які в радянський час іноді не дозволяли навіть назвати ім'я певного видатного діяча. І все ж краще, коли ми маємо спадкоємність у цьому плані, тобто коли з покоління в покоління мешканці з гордістю визначають ті ж самі імена своїх «видатних земляків». Саме послідовність місцевої політики пам'яті може стати надійною основою формування позитивного іміджу міста, а усталеність відповідних культурних практик стабілізувати суперечливі процеси, пов'язані із трансформаціями міської ідентичності. Тому, перш ніж розпочати

шукати «нові привабливі імена», спочатку слід визначити тих, хто раніше був на цьому «п'єдесталі». Зокрема, це можна зробити, якщо взяти до уваги путівники по містах. Зазвичай саме вони дають можливість з'ясувати «погляд на себе та свої переваги». Це стосується також «найбільш шанованих осіб» місцевої історії.

Мета статті полягає в тому, щоби на основі путівників по Харкову визначити список ТОП-персон місцевої історії на різних етапах розвитку міста, зафіксувати, як змінювався цей список, виявити тих, хто стабільно був присутній у ньому, а після цього з'ясувати, як ці імена увічнені в міському просторі нині.

Історіографія. Путівники як один із жанрів популярної (нехудожньої) літератури нині вже потрапили до поля зору дослідників-істориків. Зокрема, зверну увагу на науковий проект естонських учених, який був присвячений вивченню образів Естонії і естонців в путівниках ХІХ — першої половини ХХ ст. Реалізація цього завдання виявилася неможливою без осмислення специфіки путівника як жанру. У зв'язку з цим у 2007 р. в Тарту був проведений міжнародний науковий семінар «Путівник як семіотичний об'єкт». Були опубліковані праці, у яких автори схарактеризували жанрові особливості путівників [11, с. 8–9]. Серед інших почали вивчати й путівники по містах. Такі джерела останнім часом привернули до себе увагу й українських фахівців. Зокрема, відзначимо серію статей К. Диси [7 та ін.]. До цих джерел звернулися співробітники Центру міської історії у Львові [24]. Розпочалося вивчення й харківських путівників [19].

Джерела. Нині в нашому розпорядженні є більше тридцять путівників по місту Харкову. У цій статті було проаналізовано 24 видання. Окрім одного, усі путівники вийшли друком у Харкові й, отже, вони є одним із варіантів саморепрезентації міста. Зрозуміло, що більшість цих видань була опублікована в радянський час (16), а перше таке видання вийшло друком ще 1881 р. [26]. А втім, одразу варто наголосити, що цей путівник ще має чимало спільного з тими довідково-інформаційними виданнями, які з'явилися дещо раніше — у 1860-ті роки (статистико-інформаційний щорічник «Памятная книжка Харьковской губернии», статистико-інформаційний збірник «Харьковский календарь») ¹. У подальшому можна спостерігати поступове формування більш чітких ознак цього типу видання. Перші радянські путівники з'явилися в Харкові наприкінці 1920-х років. За хронологією виокремлено чотири типи путівників: кінця ХІХ — по-

¹ Звичайно, можна згадати й більш ранні «описи» губернії та міста, як-от «Топографическое описание Харьковскаго наместничества» кінця ХVІІІ ст. (1788) чи працю С. І. Кованька «Описание Харьковской губернии» (1857).

чатку ХХ ст., 1920–1930-х років, 1950–1980-х; 1990-х — до сьогодні. У статті аналізувалися путівники загального характеру, тобто за межами дослідження залишилися тематично й територіально обмежені путівники (на кшталт «Харків юридичний», «Харків: центр освіти, науки, культури» чи «Революційні пам'ятки Харкова», «Пам'ятні місця революційних подій Київського району м. Харкова» тощо). Зрозуміло, що проаналізовані видання також відрізняються — за обсягом, спрямуванням, структурою, стилем викладу матеріалу. Найвні відмінності здебільшого пов'язані із зацікавленнями авторів путівників. Наприклад, автор першого путівника І. А. Устінов [26] частіше згадував акторів, а в путівнику по Харкову, який вийшов друком у 1915 р. [31], пріоритет надано художникам (тут основний акцент зроблено на характеристиці музеїв та колекцій живопису). Однак, не наголошуючи на цих відмінностях, згадки тих чи тих осіб було розглянуто як єдиний масив даних.

Методика дослідження. Методика дослідження базується на принципі контент-аналізу: коли ступінь важливості певної сутності корелює з кількістю її згадок у дискурсі. Зокрема, імена, які спостерігаються на сторінках путівників, заносились у відповідну базу даних (використання бази даних для реалізації зазначеної мети й становить *новизну* роботи). Вона була створена в системі управління базами даних (СУБД) Microsoft (MS) Access 2010. Ще на початку дослідження були визначені принципи побудови бази даних (з урахуванням особливостей путівників усіх періодів). Вона містить два поля — «особи» і «згадки». У першому полі фіксувалися імена, які згадуються на сторінках путівників, у другому — оцінки, які супроводжують певне ім'я. У полі, де фіксувалося ім'я, також зазначалася певна соціальна чи професійна характеристика особи (вчений, військовий, архітектор, державний діяч тощо). Зауважимо, що до бази даних не залучалися імена, які траплялися у назвах згаданих на сторінках путівників урбанонімів, назвах підприємств та організацій, церков, нагород, а також імена літературних персонажів, героїв кінофільмів та ін. У полі «згадки», залежно від характеру згадки про ту чи ту особу, зазначався певний коефіцієнт: якщо ім'я згадувалося без оцінок — це коефіцієнт 1 (1 бал), поєднання з такими епітетами як «відомий», «визначний» та подібні — коефіцієнт 2 (2 бали), більш-менш докладна характеристика діяльності, передовсім з погляду впливу на розвиток міста — коефіцієнт 3 (3 бали)². У підсумку це дало змогу створити певну ієрархічну систему імен і виокремити

² Наявність персонального фото на сторінках путівника чи згадка про пам'ятник певному діячеві також оцінювалася коефіцієнтом 3.

«ТОП-осіб». Враховуючи зазначені вище хронологічні блоки, це уможливило побачити зазначену систему імен у динаміці, коли деякі особи в певні періоди «випали» з кола лідерів, а інші потрапили до цього списку. Також важливо було зафіксувати зсуви щодо збільшення чи зменшення уваги до певної категорії осіб (йдеться про соціальну та професійну характеристику).

Основна частина. Розглянемо послідовно результати аналізу путівників і почнемо з **кінця XIX — початку XX ст.**

Загалом до бази даних із цих 4 путівників [6; 10; 26; 31] потрапила інформація про 659 осіб. Якщо порахувати соціальний стан та професійні ознаки, то більше уваги автори путівників приділили державним діячам, місцевим губернаторам та міським головам, іншим посадовцям, військовим, починаючи ще з козацьких часів (загалом таких 151 особа, або майже 23 %). Наступну сходинку посіли вчені, керівники освітніх закладів та вчителі (89), після того — художники (78), актори, антрепренери, режисери, диригенти (71), церковні діячі (59), купці та підприємці (45), письменники (39), благодійники (37), медики (35), архітектори (27). Хоча, на перший погляд, домінування «можновладців» очевидне, втім, якщо звести до купи «представників вільних професій», то ця група переважить інші. Симптоматичною є досить висока кількість згадок імен науковців та освітян, що, вочевидь, пов'язано з утвердженням образу Харкова як університетського міста. Важливо також відзначити високу частоту згадок імен медиків. До цієї групи потрапили як лікарі, так і професори медицини (відповідно, частка вчених може бути ще збільшена). Ясна річ, що серед благодійників часто називали заможних людей (або купців/підприємців, або дружин губернатора тощо). Відповідно, ця група також може бути розподілена між іншими. Утім, на нашу думку, виокремлення цих груп важливе з погляду того, що, наприклад, високий відсоток згаданих медиків також свідчить про певний імідж міста як медичного центру (до речі, у путівниках спеціально виокремлено розділ, який присвячено медичним закладам). Акцент на діяльності благодійних товариств та окремих осіб може свідчити про те, що в суспільстві набували значення громадська та приватна ініціативи.

Помітно, що на початку XX ст. у путівниках усе менше згадували державних діячів та місцевих адміністраторів, а більше — художників, архітекторів, науковців. Принаймні, якщо серед ТОП-10 перших двох путівників переважну більшість (70 %) становлять державні та церковні діячі, а решта — це здебільшого купці та актори, то вже в путівнику 1905 р. до групи лідерів не увійшов жоден державний діяч, а серед церковних діячів лише ті, хто відзначився своєю працею на ниві просвіти та науки. У ТОП-10 путівника 1915 р. не потрапив жоден зі

світських та церковних адміністраторів, до цієї групи увійшли лише архітектори, вчені, просвітники, художники, письменники.

Сумарний рейтинг всіх осіб дає змогу легко виокремити першу десятку лідерів (за кількістю балів): імператриця Катерина II (27), письменник Григорій Квітка-Основ'яненко (26), громадський діяч і просвітитель В. Н. Каразін (22), імператор Олександр I (21), генерал-губернатор С. О. Кокошкін (17), митрополит Філарет (Гумілевський) (16), перший харківський єпископ Христофор (Сулима), архітектор Є. О. Васильєв, підприсмець та меценат В. І. Пащенко-Тряпкін (по 14), імператор Петро I та намісник А. Я. Леванідов (по 13). Утім, цього недостатньо для з'ясування переліку «місцевих героїв». Зокрема, якщо взяти до уваги лише коефіцієнт 3, пов'язаний із фіксацією ролі певної особи в історії Харкова, то рейтинг матиме дещо інший вигляд: В. Н. Каразін (15), С. О. Кокошкін (12), архітектор О. М. Бекетов, а також лікар-філантроп В. А. Франковський (по 9), професор медицини В. Ф. Грубе, губернатор П. П. Дурново, купець Ф. С. Карпов, мистецтвознавець професор Є. К. Редін (по 6), решта — 3 і менше. Якщо згадку із коефіцієнтом 1 можна вважати певною мірою випадковою, то з коефіцієнтом 2 такою вважати вже не можна. Відповідно, якщо ми порахуємо показники осіб у розділах «коефіцієнт 2» та «коефіцієнт 3», то, здається, і отримаємо «справжні ТОП-10» харківського списку імен на кінець XIX — початок XX ст.: В. Н. Каразін (17), Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (14), С. О. Кокошкін (14), В. А. Франковський (11), А. Я. Леванідов (10), О. М. Бекетов (9), Олександр I, Ф. С. Карпов, Катерина II, перший харківський губернатор Є. О. Щербінін (по 8). Однак і в цьому разі можливі як сумніви, так і корективи. Вочевидь, високий рейтинг певній особі міг забезпечити лише один із путівників. Щоби цього не сталося, треба врахувати «вагу» тієї чи іншої особи в конкретному путівнику. Відповідно, з наведених переліків випадають такі особи, як Карпов, Кокошкін, Леванідов. Те саме можна було б сказати й про О. М. Бекетова, але в цьому разі слід врахувати, що він став помітною фігурою міського життя лише наприкінці XIX ст., і його ім'я об'єктивно не могло потрапити, наприклад, у путівник 1881 р. Тобто не слід обмежуватися формальною верхньою десяткою, а взяти до уваги й тих осіб, які мають дещо нижчий рейтинг. Серед таких осіб можна натрапити й на тих, хто і нині називається серед визначних особистостей в історії міста. Це насамперед перший попечитель Харківського навчального округу С. Й. Потоцький, підприємець М. Х. Гельферіх, перший харківський осадчий Іван Каркач, засновник Харківського колегіуму Єпіфаній Тихорський та інші. Водночас дивує низький «рейтинг» Григорія Сковороди, Івана Сірка, Іллі Рєпіна, Г. П. Данилевського,

І. І. Слатіна та деяких інших осіб. І це при тому, що навіть деякі об'єкти міського середовища вже тоді отримали відповідні назви (що свідчить про визнання результатів діяльності цих людей): міська офтальмологічна лікарня імені Л. Л. Гіршмана, музичне училище імені І. І. Слатіна, лікарня з невідкладної допомоги імені Д. Л. Донець-Захаржевського.

Отже, наприкінці XIX — на початку XX ст. список «місцевих героїв» у Харкові лише почав формуватися. Саме цим можна пояснити відсутність деяких відомих осіб у ТОП-10. Почасти це пов'язано також із тим, що й сам жанр путівника ще не набув завершеності, а перші путівники скоріше нагадували інформаційні довідники, були тематично незбалансовані. Це був початковий етап складання «місцевого пантеону».

1920–1930-ті рр. Після буремного періоду 1917–1920 рр. жанр путівників відновився вже в інших суспільно-політичних умовах. Це суттєво позначилося як на змісті, так і на формі цих видань. У статті для аналізу використовувалося п'ять видань зазначеного часу [4; 12; 17; 21; 27]. Вони являють собою невеличкі брошури кишенькового формату й маленького обсягу, папір та ілюстрації — низької якості. Це скоріше інформаційно-довідкові видання, аніж путівники по місту, бо часто інформація (адреса, телефон тощо) про певні структури займає більшу частину обсягу. У виданні 1927 р. характеристики міста відведено лише дві сторінки. У трьох виданнях зазначені автори. Чотири написані українською мовою (між іншим, зазначимо, що тоді використовували назву «провідник»), видання 1932 р. має і російськомовний варіант. У структурі путівників цього часу з'явилися такі рубрики, як «заводи та фабрики», «революційні події» (до речі, у другій половині 1930-х років вийшли друком спеціальні путівники, присвячені саме революційним подіям, але вони не використовувалися для аналізу в нашій статті [20; 22]).

У п'яти зазначених путівниках згадано 191 особу. У цілому можна стверджувати, що особам автори путівників цього часу не приділяли значної уваги. Із п'яти путівників лише в одному, виданні 1931 р. [12], маємо достатньо імен (183 згадки), натомість в інших — лише близько 20 (звичайно, така диспропорція може суттєво впливати на адекватність результату).

Подекуди в путівниках цього часу кілька сторінок тексту не містять жодного імені. Натомість дуже часто наводяться цифри, які мають засвідчити темпи будівництва чи зростаючу кількість робітників. Взагалі підвищена увага до соціально-економічного розвитку дещо знеособила історію. Часто йдеться про людей «взагалі». Особливістю періоду є й те, що згадки імені часто супроводжувалися не-

гативними характеристиками. Тобто, якщо в попередній та наступні періоди в путівниках, зазвичай, згадуються «видатні особи», якими пишаються чи мають пишатися містяни, то в цей час досить часто згадують і «реакціонерів» (і не лише, скажімо, губернаторів, а й, наприклад, журналістів). Подекуди навіть імена таких осіб подані відповідним чином, як-от «Микола Палкін» (імператор Микола I) [27, с. 5], або схарактеризовані відповідними словами (губернатора Оболенського названо «самодур» [12, с. 135]). Це було зумовлено загальним підходом, який втілювався в таке твердження: «Історію Харкова треба гостро розмежувати на два періоди — до Жовтневої революції й після Жовтня» [27, с. 3]. Ясна річ, що «відштовхування» від минулого зумовило активне використання чорної фарби при зображенні дореволюційного Харкова й діячів того часу.

Однак у середині 1930-х років стосовно імен позначилася й інша тенденція. Чи не вперше серед цих видань у путівнику 1934 р. названо повністю ім'я і по батькові (йдеться про П. П. Постишева) [17, с. 13], а про Сталіна, який до цього в путівниках не згадувався, сказано як про «любимейшого вождя рабочего класса» [17, с. 9]. До речі, у першій половині 1930-х років іменами сучасників почали називати різноманітні об'єкти та структури: Харківський електромеханічний завод імені Сталіна, Харківський станкобудівельний завод імені Косіора, Харківський велозавод імені Петровського, Сад імені Постишева, Науково-дослідний інститут історії української культури імені Багалія тощо.

Почасти складно характеризувати «професійні» чи «соціальні» ознаки осіб, згаданих на сторінках цих путівників: скажімо, професора Журавського згадали не як науковця, а у зв'язку із сутичкою між ним та студентами (симпатії автора, звісно, на боці студентів) [12, с. 132]. Вочевидь, у цьому разі йдеться про «казенних» професорів. Так само складно інколи оцінити внесок певної особи в розвиток міста. Наприклад, зазначається, що академік Бекетов збудував у дореволюційний час найбільші будинки в Харкові, але водночас вони схарактеризовані так: «Цим будинкам властиві дріб'язкова пишність декоративних способів у дусі ренесансу й барокко при деякій важкості мас, що й відповідало новому стилю буржуазії» [4, с. 49].

Однак деякі кількісні підрахунки, зроблені на основі бази даних, дають можливість помітити й інші моменти. Зокрема, можна стверджувати, що переважають згадки імен державних та політичних діячів, революціонерів та повстанців (загалом 63 імені). Серед них третина — це революціонери та повстанці (21). Утім, досить часто згадуються губернатори (8), попечителі (5), воєводи (4), тобто діячі дореволюційного часу (звісно, як уже зазначалося, переважно з не-

гативними характеристиками). На другому місці — імена діячів культури (32, переважно театральні діячі), письменники (32), вчені та освітяни (22), військові (16, з них 9 — козаки). У путівниках цього часу згадано лише чотири архітектори та шість медиків, лише два купці та один механік.

За кількістю згадок імена розташувалися таким чином: В. Н. Каразін (17), Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (12), І. І. Срезневський (10), П. П. Гулак-Артемівський (8), М. І. Костомаров (7), Т. Г. Шевченко та легендарний засновник міста козак Харко (по 6), перший осадчий Іван Каркач (5). Для порівняння зазначимо, що автори путівників згадали Артема 4 рази, а Леніна — 3. За кількістю балів список суттєво не змінився: Каразін (32), Квітка-Основ'яненко (17), Срезневський (14), Гулак-Артемівський (11), Костомаров та Харко (по 10), Іван Каркач (9), Сковорода (9), Артем (8), Шевченко (6).

Тож очевидно, хоча в цей час на місто дивилися переважно крізь призму нещодавніх політичних подій, протиставляючи сучасне й минуле, за кількістю згадок імен попереду опинилися діячі науки, освіти та культури. Результати політики українізації виявилися в тому, що першість мають імена діячів українського національного відродження 1820–1830-х років. Також слід згадати про увагу авторів до козацької доби в історії міста.

До пізнього радянського періоду (**1950–1980-ті роки**) належать одинадцять із проаналізованих путівників. Деякі з них неодноразово перевидувалися. Цей період для зручності обробки матеріалу³ було розподілено на два етапи: 1) кінець 1950-х — середина 1970-х років; 2) середина 1970-х — кінець 1980-х років. Утім, можна стверджувати, що путівники цього часу мають багато спільного. Йдеться про загальну спрямованість та стилістику викладу матеріалу. У порівнянні з попереднім періодом вони мають більш привабливий вигляд, супроводжуються фотографіями (близько 20 на видання), зокрема й кольоровими (із одинадцяти — у трьох). Більшість путівників вийшло російською мовою. Помітна така тенденція: кінець 1950-х — 1960-ті роки — українською, від початку 1970-х — російською мовою. Подекуди надано паралельний переклад англійською (або є розлогі анотації англійською та німецькою мовами). До речі, кольорові фотографії та паралельний переклад англійською мовою бачимо вже в путівнику 1958 р.

Кінець 1950-х — середина 1970-х рр. Загалом до бази даних із 6 путівників цього етапу [2; 8; 9; 15; 23; 28] потрапила інформація

³ Технічну роботу щодо внесення інформації до бази даних з цих путівників допомагали здійснити М. Аристархова та О. Сергієнко.

про 887 осіб. Якщо поррахувати соціальний стан та професійні ознаки, то більше уваги автори цих путівників приділили діячам мистецтва (до цієї групи увійшли актори, співаки, композитори, режисери, диригенти, балерини, хореографи) — 238 (26,8 %). Наступну сходинку, майже з однаковим результатом, посіли науково-педагогічні працівники та архітектори/скульптори: відповідно 141 (15,9 %) та 128 (14,4 %). На третій сходинці розташувалися державні й політичні діячі (зокрема партійні, комсомольські, а також революціонери) — 116 (13 %). Зауважимо, що серед них лише 14 — із дорадянського періоду. Нижче опинилися письменники, журналісти — 85 (9,6 %). Потім ідуть робітники — 61 (6,9 %), військові — 36 (4 %), медики — 27 (3 %), спортсмени — 16 (1,8 %) та ін. До речі, вартій уваги той факт, що серед імен тепер згадали й спортсменів.

За кількістю згадок серед лідерів представлені такі імена: В. Ленін (61), Артем (55), О. Бекетов (51), Т. Шевченко (35), М. Руднєв (25), М. Фрунзе (23), Г. Петровський (22), Ф. Держинський (20), В. Каразін (19), О. Пушкін (18), робітники-революціонери І. Котлов та Ю. Тіняков (по 17), Я. Свердлов, архітектор Є. Васильєв та письменник Г. Квітка-Основ'яненко (по 16). Як бачимо, із тієї когорти, яка фігурувала у путівниках дорадянської доби, в цьому списку представлені лише четверо діячів.

Сумарний рейтинг усіх осіб (за кількістю балів) суттєво не впливає на розташування імен: В. Ленін (81), О. Бекетов (75), Артем (66), Т. Шевченко (56), М. Руднєв (37), В. Каразін (35), Я. Свердлов (28), О. Пушкін (28), Г. Петровський (26), Ф. Держинський та М. Фрунзе (по 25), І. Котлов (24), Ю. Тіняков (23), Г. Квітка-Основ'яненко (21), М. Барабашов, М. Гоголь, Є. Васильєв, В. Данилевський (по 20). Нижче опинилися А. Макаренко (19), М. Бекетов та С. Орджонікідзе (по 18), В. Маяковський, В. Воробйов, І. Мечников, Л. Гіршман (по 15), решта ще нижче.

Якщо взяти до уваги лише коефіцієнти 2 та 3 (тобто вилучити «технічну» згадку), то список буде таким: О. Бекетов (43), Т. Шевченко (36), В. Каразін (30) Артем (22), М. Руднєв та Я. Свердлов (по 21), В. Данилевський (20), М. Барабашов (19), А. Макаренко (18), І. Мечников (16).

Середина 1970-х — кінець 1980-х рр. Загалом до бази даних із 5 путівників цього етапу [1; 3; 5; 13; 16] потрапила інформація про 1039 осіб.

Якщо поррахувати соціальний стан та професійні ознаки, то більше уваги автори цих путівників приділили архітекторам/скульпторам — 329 осіб (31,6 %), діячам мистецтва (до цієї групи увійшли актори, співаки, композитори, режисери, диригенти, балерини, хореографи) —

199 (19,1 %) та військовим (серед них партизани, підпільники) — 132 (12,7 %). Наступну сходинку, майже з однаковим результатом, посіли науково-педагогічні працівники та письменники/поети — відповідно 96 (9,2 %) та 91 (8,8 %). Далі йдуть державні та політичні діячі (у тому числі партійні, комсомольські, а також революціонери) — 78 (7,5 %). Зауважимо, що серед них лише п'ятеро з дорадянського періоду. Потім ідуть робітники — 49 (4,7 %), інженери/конструктори — 28 (2,7 %), медики — 14 (1,3 %) та ін. Отже, у порівнянні з попередніми двома десятиліттями зростає увага авторів до архітекторів та військових і, відповідно, трохи впала до інших категорій.

За кількістю згадок серед лідерів представлені такі імена: О. Бекетов (63), В. Ленін (22), Артем (Ф. Сергєєв) (21), Т. Шевченко (19), Е. Черкасов ⁴ (18), В. Співачук ⁵ (18), Б. Клейн ⁶ (16), Ф. Держинський, Г. Петровський (по 15), архітектори Є. Васильєв, В. Величко, М. Овсянкін ⁷, П. Чечельницький ⁸ (по 14), В. Каразін (13), архітектор В. Костенко (12). У цьому списку представлено лише четверо діячів дорадянського періоду. Через те, що велику увагу надано архітектурним об'єктам, стає зрозумілим, чому більше половини з названих імен — архітектори. Мабуть, у деяких випадках стає очевидною також певна кон'юнктурність («цеховий принцип відбору») в згадках про осіб, які представляли архітектурну галузь.

Список лідерів за кількістю балів такий: О. Бекетов (68), Артем (33), Т. Шевченко (29), Г. Сковорода (28), В. Каразін (26), В. Ленін (26), П. Ярославський (22), І. Рєпін (20), А. Макаренко (19), Е. Черкасов (18), М. Скрипник (18), В. Співачук (18), Г. Петровський та Є. Васильєв (по 17). У цьому разі суто харківські діячі вже становлять більше половини наведеного списку, і такий рейтинг склався завдяки більш докладним характеристикам їхньої діяльності.

Якщо взяти до уваги лише другий та третій коефіцієнти, тоді лідерами стають Г. Сковорода (28), В. Каразін (22), Т. Шевченко (20), Артем та І. Рєпін (по 19), А. Макаренко (15), С. Васильківський (13), Д. Багалій, М. Барабашов, М. Руднев, П. Ярославський (по 12).

Цікаво подивитися, як змінювалася трійка лідерів від путівника до путівника (за кількістю балів). Путівник 1976 р.: Т. Шевченко,

⁴ Черкасов Е. Ю. (1927–1996) — головний архітектор Харкова.

⁵ Співачук В. О. (1931– ?) — головний архітектор інституту «Харківметрпроєкт».

⁶ Клейн Б. Г. (1918–2009) — архітектор, працював в інституті «Харківпроєкт».

⁷ Овсянкін М. Ф. (1922–2009) — скульптор.

⁸ Чечельницький П. Г. (нар. 1942) — головний архітектор Українського державного проєктного інституту «Укрміськбудпроєкт».

Л. Брежнев, Артем; путівник 1984 р.: В. Малишев ⁹, О. Крамов ¹⁰, Б. Котляров ¹¹; путівник 1985 р.: О. Бекетов, В. Співачук, Б. Клейн / П. Ярославський; путівник 1986 р.: О. Бекетов, Артем, Г. Петровський; путівник 1988 р.: Г. Сковорода, І. Репін, В. Каразін.

Отже, пізній радянський період відзначається тим, що путівники перенасичені іменами, які часто наведені без коментарів та пояснень. Підвищена увага до архітектурних об'єктів зумовила переважання згадок імен архітекторів та констатуючий характер згадки. Утім, наприкінці 1980-х років автори путівників вже не так кон'юнктурно відобразили роль певних осіб в історії міста та регіону.

Доба незалежної України. Було проаналізовано чотири сучасні путівники [18; 29; 30; 32] загального характеру ¹². Вони мають привабливий вигляд (кольорові фото, оригінальний дизайн), здебільшого видані російською мовою, але з'явилися й путівники англійською. Зрозуміло, що ці видання також відрізняються між собою — за обсягом, спрямуванням, структурою, мовою та стилем викладу матеріалу. Наявні відмінності здебільшого пов'язані зі складом авторів путівників. До речі, з поміж чотирьох текстів лише один має одноосібний характер (путівник 2008 р. [18]), решта — колективний. Важливо зазначити, що в деяких випадках, очевидно, укладачі користувалися довідками, які надавали певні структури (особливо це помітно в путівнику, який був виданий у 2007 р. [29]). У путівнику 2017 р. [32] взагалі не зазначено авторів-укладачів. Тож, вочевидь, текст певною мірою являє собою компіляцію, а ініціатори видання, ймовірно, вважали, що деякі відомості є загальновідомими і не потребують фіксації авторського внеску. За фахом автори-укладачі є архітекторами, істориками, мистецтвознавцями. Це також визначало вектори певних уподобань. Останній з аналізованих путівників (2017 р.) фактично має додатки, де зазначено роль певних етнічних спільнот в історії міста (євреїв, караїмів, поляків, німців, вірмен, латишів). Однак, не акцентуючи на відмінностях, які вирізняють зазначені путівники між собою, згадки тих чи тих осіб було розглянуто як єдиний масив даних.

⁹ Малишев В. О. (1902–1957) — нарком (міністр) транспортного машинобудування СРСР.

¹⁰ Крамов О. Г. (1885–1951) — актор, режисер, педагог, художній керівник Харківського російського драматичного театру імені О. С. Пушкіна.

¹¹ Котляров Б. І. (1911–1989) — поет, прозаїк, публіцист.

¹² Тобто, як уже зазначено, за межами дослідження залишилися тематично й територіально обмежені путівники (на кшталт «Харків юридичний», «Харків: центр освіти, науки, культури» тощо).

Загалом до бази даних із цих 4 путівників потрапила інформація про 1054 особи. У кожному з путівників імена людей згадувалися в середньому 460 разів: від 344 [30] до 640 [18]. Взагалі можна казати про те, що сучасні путівники (як і в пізній радянський період) переважені іменами.

Якщо порахувати соціальний стан та професійні ознаки, то більше уваги автори путівників приділили діячам мистецтва (загалом 361 ім'я): акторам (148), художникам (80), композиторам (33), співакам (29), диригентам (14) та ін. На другому місці (173 згадки) — архітектори (149) та скульптори (24). На третьому — письменники (загалом 122). Такий рейтинг професій можна пояснити тим, що в згадках про театри домінують саме відомості про авторів та виконавців. Творчий внесок таких осіб досить складно «виміряти», вважається, що ім'я говорить само за себе, і в довідках про діяльність закладів культури зазвичай наводиться чимало імен. Почасті переважування згадок про цих осіб може пояснюватися намаганням представити місто як центр високої культури, надати аргументи про те, що оскільки тут виступали відомі театральні зірки, то місто не було провінційним. До речі, останнім часом помітна тенденція більше уваги звертати на акторів кіно, які відомі сучасному широкому загалу (Л. Биков, Л. Гурченко, Н. Фатєєва, О. Яковлева). Почасті з аналізом репертуару театрів пов'язана й висока частка згадок про письменників. Утім, ці імена також часто використовуються в характеристиці фондів бібліотек. Оскільки зазвичай подорож містом передбачає ознайомлення з архітектурними об'єктами та пам'ятниками, то часті згадки імен архітекторів та скульпторів легко пояснити. Високий рейтинг мають науковці та педагоги — 104 імені. Наприкінці списку опинилися інженери та конструктори (17), військові (17), медики (16). У порівнянні з радянським часом зменшилася увага до державних та політичних діячів (63), у той час як зросла до спортсменів та тренерів (59). Тепер значно частіше, ніж раніше, згадують підприємців та купців (58), а також церковних діячів (21).

За кількістю згадок серед лідерів представлені переважно імена архітекторів: архітектор О. М. Бекетов (79), Т. Г. Шевченко (31), архітектор О. І. Ржепішевський (24), художник С. І. Васильківський (22), архітектор А. А. Тон (21), архітектори Є. О. Васильєв та В. В. Величко (по 20), архітектор Б. Г. Михаловський (18), архітектор Б. М. Корнієнко (17), співачка К. І. Шульженко (17).

Сумарний рейтинг усіх осіб (за кількістю балів) суттєво інший. Список ТОП-20 за кількістю балів такий: О. М. Бекетов (99), В. Н. Каразін (62), Т. Г. Шевченко (51), І. І. Мечников (36), Г. Ф. Квітказнов'яненко та Г. С. Сковорода (по 35), С. І. Васильківський (33),

М. Л. Кропивницький (32), О. І. Ржепішевський (31), Д. І. Багалій та Л. Д. Ландау (по 29), П. П. Гулак-Артемівський (28), Є. О. Васильєв та М. Хвильовий (по 26), М. М. Синельников (25), Х. Д. Алчевська (25), М. П. Барабашов та К. І. Шульженко (по 24), В. В. Величко, Л. Курбас та І. М. Бугримова (по 23).

Якщо взяти до уваги другий та третій коефіцієнт, то лідерами стають: В. Н. Каразін (53), І. І. Мечников (34), Г. С. Сковорода (33), Т. Г. Шевченко (32), О. М. Бекетов (31), Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (30), М. Л. Кропивницький (29), П. П. Гулак-Артемівський (28), Д. І. Багалій та Л. Д. Ландау (по 27). Якщо порівнювати лише третій коефіцієнт, то лідерами стають В. Н. Каразін (45), О. М. Бекетов (29), Г. Ф. Квітка-Основ'яненко та Т. Г. Шевченко (по 24), М. П. Барабашов, Л. Ф. Биков та М. Хвильовий (по 18), Д. І. Багалій та Г. С. Сковорода (по 15), Х. Д. та О. К. Алчевські, І. М. Бугримова, П. П. Гулак-Артемівський, Л. Курбас, І. І. Мечников (по 12).

Зрештою, можна говорити про беззаперечні ТОП-10 «харківських імен» на сучасному етапі, які за абеткою розташуватися так: Д. І. Багалій, О. М. Бекетов, П. П. Гулак-Артемівський, В. Н. Каразін, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, М. Л. Кропивницький, Л. Д. Ландау, І. І. Мечников, Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко. Про високий авторитет цих осіб свідчать й інші маркери: у Харкові встановлено пам'ятники цим діячам, на їх честь названі вулиці та університети. Утім, зрозуміло, «харківськими» деяких із цих осіб можна назвати лише умовно. Якщо взяти до уваги місце народження/смерті (поховання) та місце основної діяльності, то з цього списку вочевидь випадають Т. Г. Шевченко та Л. Д. Ландау. Як відомо, Т. Г. Шевченко жодного разу не був у Харкові. Значною мірою увага до постаті Тараса Григоровича авторів/укладачів путівників пов'язана з тим, що саме в нашому місті за ініціативи родини Алчевських на подвір'ї їхньої садиби було встановлено перший пам'ятник поету (скульптор В. Беклемішев, 1899 р.), а також кращий, на думку багатьох мистецтвознавців, пам'ятник Великому Кобзареві (скульптор М. Манізер, 1935 р.). Разом із Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком, П. П. Гулаком-Артемівським та М. Л. Кропивницьким ім'я Т. Г. Шевченка засвідчує «українськість» Харкова. Імена Нобелівських лауреатів І. І. Мечникова та Л. Д. Ландау підтверджують статус Харкова як центру науки та «студентської столиці», хоча «харківський період» обох був вельми нетривалим. Історик Д. І. Багалій постає в ролі «харківського літописця» і, на нашу думку, саме тому потрапляє до ТОП-осіб.

Загальні підрахунки свідчать про те, що лише В. Н. Каразін увійшов до ТОП-груп усіх періодів та етапів. О. М. Бекетов та Г. Ф. Квітка-Основ'яненко є тими діячами, які увійшли до ТОП-10 імен путівників

дорадянського, радянського та пострадянського часу. Високий рейтинг мають Т. Г. Шевченко та Г. С. Сковорода, які представлені серед лідерів усіх періодів, окрім дорадянського.

У підсумку, п'ятірка лідерів вочевидь має такий вигляд (за абеткою): О. М. Бекетов, В. Н. Каразін, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко¹³. Це підтверджують й інші маркери. У Харкові встановлено два пам'ятники О. М. Бекетову, його іменем названо Харківський національний університет міського господарства, вулицю та станцію метро; у місті встановлено три пам'ятники та стелу на честь Г. С. Сковороди, його іменем названо Харківський національний педагогічний університет та вулицю; пам'ятником (одним із перших у місті) та меморіальною дошкою вшановано В. Н. Каразіна, його іменем названо Харківський національний університет та вулицю. У Харкові є вулиці й пам'ятники на честь Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та Т. Г. Шевченка.

Враховуючи, що Т. Г. Шевченко не мав прямого стосунку до міста Харкова (про що вже йшлося), у списку «харківських героїв» залишається чотири персони. Зазначимо, що популяризація деяких із цих імен (особливо О. М. Бекетова) активно відбувається останнім часом. До речі, хоча беззаперечно знаковою архітектурною спорудою міста вважається Держпром, а Харків називають «столицею конструктивізму» [14], тим не менш, згідно з путівниками, «обличчя міста» фактично сформував архітектор О. М. Бекетов, який є представником модерну. Помітна певна невідповідність і в оцінках зазначених людей. Так, у процесі декомунізації у Харкові з'явилися вулиці Бекетова та Сковороди, але розташовані ці вулиці на окраїнах міста. На загальноукраїнський рівень з названих чотирьох осіб на сьогодні вийшов лише Григорій Сковорода, про що красномовно свідчить 500-гривнева купюра з його зображенням. Імовірно, відзначення 300-річчя з дня його народження ще додасть ваги цій постаті на місцевому і загальнонаціональному рівнях. Утім, за певних обставин, імена В. Н. Каразіна та Г. Ф. Квітки-Основ'яненка також можуть вийти на більш високі рейтингові місця. Принаймні 250-річчя цих діячів, яке також відзначатимуть найближчими роками (відповідно, у 2023 та 2028 р.), вочевидь, сприятиме усвідомленню значення цих осіб в історії та піднесенню їхніх імен не тільки в «міщевому пантеоні». Вважаємо, що серед осіб, які нині із зрозумілих причин «випали» із сучасних ТОП-10, але варті уваги, — такі персони, як А. С. Макаренко та І. Ю. Репін. Поступово піднімаються сходишками

¹³ До речі, за результатами опитування 2008 р. п'ятірка лідерів була такою: Г. Сковорода, Д. Багалій, І. Репін, І. Мазепа, І. Мечников (див.: [25]).

рейтингу імена режисера Леся Курбаса, акторів Л. Ф. Бикова та Л. М. Гурченко. Враховуючи роль «музичного повороту», перспективним, з погляду практик саморепрезентації міста, бачиться ім'я композитора І. О. Дунаєвського.

Якщо розглянути верхню частину списку, який виник внаслідок аналізу путівників, то впадає в око відсутність імен інженерів, конструкторів та винахідників, організаторів виробництва та підприємців, хоча традиційно і раніше, і нині писали й пишуть про Харків як потужний індустріальний центр і його особливу роль в розвитку машинобудування. Харків інколи називають «містом військової слави», але відповідні імена згадуються побіжно. Так само, на нашу думку, недостатньо уваги приділено медикам, хоча значення Харкова як медичного центру з-поміж інших міст України складно переоцінити. Серед ТОП-імен майже немає жінок. Лише на сучасному етапі в другій десятці трапляються прізвища просвітительки Х. Д. Алчевської, співачки К. І. Шульженко та циркової актриси, дресирувальниці І. М. Бугримової. Спостерігається поступове збільшення «ваги» імен спортсменів, проте поки що жоден з них не увійшов у ТОП-групу. Також можна помітити невідповідність між наведеним вище списком ТОП-осіб та переліком нових пам'ятників, чимала кількість яких була встановлена в останні кілька років у міському парку імені Т. Шевченка та в так званому Саду скульптур. Імовірно, ініціатори встановлення пам'ятників передусім намагалися позначити зв'язок Харкова з широко відомими особами, залишаючи поза увагою роль цих осіб в історії міста.

Отже, можна зазначити, що список осіб, які стали «обличчям Харкова», поступово сформувався. Вочевидь, вони презентують Харків передовсім як місто науки, освіти, культури. Важливо наголосити, що переважна частина цих осіб безсумнівно засвідчує приналежність Харкова до України. Почасті це є результатом певної політики пам'яті. Утім, вважаємо, що «унормування»/«врегулювання» списку цих «видатних осіб» на місцевому, а тим більше центральному, рівні є недоречним. Зрозуміло, такий список складався поступово. Цей процес не виключає цілеспрямованих дій певних людей чи структур, але, водночас, передбачає й певну легітимацію з боку містян. Головне, щоби нині на перетині зацікавлень конкретних осіб чи груп людей та уподобань широкого загалу також враховувалася й думка фахівців-експертів, які можуть всебічно схарактеризувати роль тієї чи тієї особи в історії міста.

1. Андреева Г. К. Знакомьтесь — Харьков : путеводитель / Г. К. Андреева, В. В. Олейник. — Харьков : Прапор, 1976. — 134 с.
2. Андреева Г. К. Харьков за один день : две экскурсии по городу без экскурсовода / Г. К. Андреева, В. В. Олейник. — Харьков : Прапор, 1972. — 79 с.

3. Бородулин В. Г. Харьковщина туристическая : 22 экскурсионных маршрута : путеводитель / В. Г. Бородулин, А. И. Лурье, Н. Н. Саппа. – Харьков : Прапор, 1988. – 243 с.
4. Бразуль С. Столиця України Харків : короткий провідник для екскурсанта / С. Бразуль. – Харків : ДВУ, 1930. – 92 с.
5. Герасименко Ю. Г. Встречи с Харьковом : путеводитель / Ю. Г. Герасименко. – Харьков : Прапор, 1984. – 63 с.
6. Гусев А. Н. Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях : историко-справочный путеводитель / А. Н. Гусев. – Репринт. воспр. изд.: Харьков : Тип. Адольфа Дарре, 1902. – Харків : САГА, 2008. – 274 с.
7. Диса К. Л. Образ модерного міста у путівниках по Києву межі XIX–XX ст. / К. Л. Диса // Живучи в модерному місті : Київ кінця XIX — середини XX століть / упоряд. О. Бетлій, К. Диса, О. Мартинюк. – Київ : Дух і Літера, 2016. – С. 82–95.
8. Дьяченко Н. Т. Улицы и площади Харькова / Н. Т. Дьяченко. – Харьков : Прапор, 1974. – 319 с.
9. Дьяченко Н. Т. Харьков : путеводитель / Н. Т. Дьяченко, М. В. Уманский, В. В. Олейник. – Харьков : Прапор, 1967. – 215 с.
10. Екатеринослав и Харьков — 1905 г. : иллюстрированный путеводитель / ред. Я. Будилов. – Репринт. воспр. изд.: Харьков : Тип.-литогр. И. М. Варшавчика, 1905. – Харків : САГА, 2007. – 148 с.
11. Киселева Л. Некоторые итоги «Путеводительного проекта» / Л. Киселева, Л. Пильдт, Т. Степанищева // Travel guide as a semiotic object. – Tartu : University Press, 2008. – С. 7–14. – Режим доступа: <https://docplayer.ru/71143108-Nekotorye-itogi-putevoditelnogo-proekta.html>
12. Кушнаренко І. Місто Харків та його околиці : довідник / І. Кушнаренко. – Харків : Рад. шк., 1931. – 143 с.
13. Лейбфрейд А. Ю. Харьков: архитектура, памятники, новостройки : путеводитель / А. Ю. Лейбфрейд, В. А. Реусов, А. А. Тиц. – Харьков : Прапор, 1985. – 151 с.
14. Михайлов Г. Харків столиця конструктивізму : фотоальбом / Г. Михайлов, В. Бисов. – Харків : Дім реклами, 2019. – 180 с.
15. Немчонок Б. Я. Харків. Пам'ятні історичні місця : короткий путівник / Б. Я. Немчонок, О. Л. Сарана. – Харків : Прапор, 1967. – 159 с.
16. Орленко И. А. Туристу о Харькове = Kharkov. A tourist's guidebook : путеводитель / И. А. Орленко. – Харьков : Прапор, 1986. – 167 с.
17. Павликовский В. К. Харьков : несколько слов о городе и его экскурсионных объектах / В. К. Павликовский. – Харьков : Обл. Совет «Укратур», 1934. – 34 с.
18. Парамонов А. Ф. Харьков. Харьковская область : путеводитель / А. Ф. Парамонов. – Харьков : Библекс, 2008. – 256 с.
19. Посохов С. І. Початок формування «харківського пантеону» (на матеріалах путівників другої половини XIX — початку XX ст.) / С. І. Посохов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Історія. – Харків, 2020. – Вип. 57. – С. 74–87.
20. Провідник по історичних місцях революційних подій у Харкові. – Харків : Укр. центр. музей революції, 1937. – 51 с.
21. Провідник по Харкову з назвами вулиць та планом міста. – Харків : Харк. наук. т-во, 1927. – 80 с.

22. Револуційні пам'ятки Харкова : довідник для дитячих екскурсій та військовозованих вилазок і походів. – Харків : Обл. дит. екскурс.-турист. станція, 1936. – 8 с.
23. Решетов А. Добро пожаловать в Харьков : путеводитель / А. Решетов. – М. : Центр. реклам.-информ. бюро «Турист», 1978. – 14 с.
24. Склокіна І. Путівники як джерело / І. Склокіна // Центр міської історії. – 30.12.2019. – Режим доступу: <https://www.lvivcenter.org/updates/guide-books-as-a-source/> – Назва з екрана. – (Дата звернення: 10.08.2020).
25. Г. Скворода стал победителем проекта «Главные харьковчане — звезды Слобожанщины» // Status Quo. – 17.04.2008. – Режим доступа: https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/17.04.2008/gskovoroda_stal_pobeditelem_proekta_glavnye_harkovchane_zvezdy_slobozhanschiny/ – Название с экрана. – (Дата обращения: 10.08.2020).
26. Устинов И. А. Описание г. Харькова : путеводитель / И. А. Устинов. – Репринт. воспр. изд.: Харьков : Тип.-литогр. И. В. Попова, 1881. – Харків : САГА, 2007. – 362 с.
27. Харків : короткий провідник по столиці України. – Харків : [б. в.], 1932. – 48 с.
28. Харків : путівник. – Харків : Обл. вид-во, 1958. – 191 с.
29. Харьков и Харьковская область : путеводитель. – Харьков : [б. и., б. д]. – 233 с.
30. Харьков : путеводитель / С. Посохов, О. Денисенко, И. Байда, Д. Долгополов. – Харьков : Золотые страницы, 2004. – 178 с.
31. Харьков : путеводитель для туристов и экскурсантов. – Репринт. воспр. изд.: Харьков : Тип.-литогр. И. М. Аничкина, 1915. – Харків : САГА, 2007. – 179 с.
32. [Zgurska J.]. Kharkiv : tourist prospect / [J. Zgurska, I. Baida]. – Kharkiv : Golden Pages, 2017. – 176 p.

REFERENCES

1. Andreeva, G. K., & Oleinik, V. V. (1976). *Znakomtes – Kharkov: putevoditel* [Meet – Kharkiv: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
2. Andreeva, G. K., & Oleinik, V. V. (1972). *Kharkov za odin den : dve ekskursii po gorodu bez ekskursovoda* [Kharkiv in one day: Two city tours without a guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
3. Borodulin, V. G., & Lure, A. I., Sappa, N. N. (1988). *Kharkovshchina turisticheckaia : 22 ekskursionnykh marshruta : putevoditel* [Kharkiv tourist region: 22 excursion routes: Guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
4. Brazul, S. (1930). *Stolytsia Ukrainy Kharkiv : korotkyi providnyk dlia ekskursanta* [The capital of Ukraine Kharkiv: A short guide for tourists]. Kharkiv, Ukraine: DVU. [In Ukrainian].
5. Gerasimenko, Iu. G. (1984). *Vstrechi s Kharkovom : putevoditel* [Meetings with Kharkiv: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
6. Gusev, A. N. (2008). *Kharkov: ego proshloe i nastoiashchee v risunkakh i opisaniiah: istoriko-spravochnyi putevoditel* [Kharkiv: Its past and present in drawings and descriptions: Historical reference guide]. Kharkiv, Ukraine: SAGA (Reprint: Kharkiv: Tip. Adolfa Darre, 1902). [In Russian].
7. Dysa, K. L. (2016). *Obraz modernoho mista u putivnykakh po Kyievu mezhi 19–20 st.* [The image of the modern city in guides to Kyiv at the turn of the

- 19th-20th centuries]. In O. Betlii, K. Dysa, O. Martyniuk (Eds.). *Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia 19 – seredyny 20 stolit* [Living in a modern city: Kyiv of the late 19th - mid 20th centuries] (pp. 82-95). Kyiv, Ukraine: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
8. Diachenko, N. T. (1974). *Ulitsy i ploshchadi Kharkova* [Streets and Squares of Kharkiv]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
 9. Diachenko, N. T., Umanskii, M. V., & Oleinik, V. V. (1967). *Kharkov: putevoditel* [Kharkiv: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
 10. Budilov, Ia. (Ed.). (2007). *Ekaterinoslav i Kharkov – 1905 g.: illiustrirovaniyi putevoditel* [Ekaterinoslav and Kharkiv – 1905: An illustrated guide]. Kharkiv, Ukraine : SAGA (Reprint: Kharkiv: Tip.-litogr. I. M. Varshavchika, 1905). [In Russian].
 11. Kiseleva, L., Pild, L., & Stepanishcheva, T. (2008). Nekotorye itogi “Putevoditelnogo proekta” [Some results of the “Guidance Project”]. In *Travel guide as a semiotic object* (pp. 7-14). Tartu, Estonia: University Press. Retrieved from <https://docplayer.ru/71143108-Nekotorye-itogi-putevoditelnogo-proekta.html> [In Russian].
 12. Kushnarenko, I. (1931). *Misto Kharkiv ta yoho okolytsi: dovidnyk* [The city of Kharkiv and its environs: Handbook]. Kharkiv, Ukraine: Rad. shk. [In Ukrainian].
 13. Leibfreid, A. Iu., Reusov, V. A., & Titc, A. A. (1985). *Kharkov: arkhitektura, pamiatniki, novostroiki: putevoditel* [Kharkiv: Architecture, monuments, new buildings: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
 14. Mykhailov, H., & Bysov, V. (2019). *Kharkiv stolytsia konstruktivizmu* [Kharkiv is the capital of constructivism]. Kharkiv, Ukraine: Dim reklamy. [In Ukrainian].
 15. Nemchonok, B. Ya., & Sarana, O. L. (1967). *Kharkiv. Pamiatni istorychni mistsia: korotkyi putivnyk* [Kharkiv. Memorable historic sites: A quick guide]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Ukrainian].
 16. Orlenko, I. A. (1986). *Turistu o Kharkove = Kharkov. A tourist's guidebook* [To the tourist about Kharkov = Kharkov. A tourist's guidebook]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Russian].
 17. Pavlikovskii, V. K. (1934). *Kharkov: neskolko slov o gorode i ego ekskursionnykh obektakh* [Kharkiv: A few words about the city and its excursion sites]. Kharkiv, Ukraine: Obl. Sovet “Ukrature”. [In Russian].
 18. Paramonov, A. F. (2008). *Kharkov. Kharkovskaia oblast: putevoditel* [Kharkiv. Kharkiv region]. Kharkiv, Ukraine: Bibleks. [In Russian].
 19. Posokhov, S. I. (2020). Pochatok formuvannia “kharkivskoho panteonu” (na materialakh putivnykiv druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st.) [The beginning of the formation of “Kharkov pantheon” (based on guides of the second half of the 19th – early 20th centuries.)]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. Istoriia*, 57, 74-87. [In Ukrainian].
 20. *Providnyk po istorychnykh mistsiakh revoliutsiinykh podii u Kharkovi* [Guide to the historical sites of revolutionary events in Kharkiv]. (1937). Kharkiv, Ukraine: Ukr. tsentr. muzei revoliutsii. [In Ukrainian].
 21. *Providnyk po Kharkovu z nazvamy vulyts ta planom mista* [Guide to Kharkiv with street names and city plan]. (1927). Kharkiv, Ukraine: Khark. nauk. t-vo. [In Ukrainian].
 22. *Revoliutsiini pamiatky Kharkova: dovidnyk dlia dytiachykh ekskursii ta viskovizovanykh vylazok i pokhodiv* [Revolutionary sights of Kharkiv: A guide

- for children's excursions and paramilitary raids and campaigns]. (1936). Kharkiv, Ukraine: Obl. dyt. ekskurs.-turyst. stantsiia. [In Ukrainian].
23. Reshetov, A. (1978). *Dobro pozhalovat v Kharkov: putevoditel* [Welcome to Kharkiv: Travel guide]. Moscow, Russia: Tcentr. reklam.-inform. biuro "Turist". [In Russian].
 24. Sklokina, I. (2019, December 30). Putivnyky yak dzherelo [Travel guides as a source]. In *Center for Urban History*. Retrieved from <https://www.lviv-center.org/updates/guide-books-as-a-source/> [In Ukrainian].
 25. G. Skovoroda stal pobeditelem proekta "Glavnye kharkovchane – zvezdy Slobozhanshchiny" [G. Skovoroda became the winner of the project "The main Kharkiv citizens are the stars of Slobozhanshchina region"]. (2008, April 17). In *Status Quo*. Retrieved from https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/17.04.2008/gskovoroda_stal_pobeditelem_proekta_glavnye_harkovchane_zvezdy_slobozhanshchiny/ [In Russian].
 26. Ustinov, I. A. (2007). *Opisanie g. Kharkova: putevoditel* [Description of Kharkiv: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: SAGA (Reprint: Kharkiv: Tip.-litogr. I. V. Popova, 1881). [In Russian].
 27. *Kharkiv: korotkyi providnyk po stolytsi Ukrainy* [Kharkiv: Short guide to the capital of Ukraine]. (1932). Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
 28. *Kharkiv: putivnyk* [Kharkiv: Travel guide]. (1958). Kharkiv, Ukraine: Obl. vyd-vo. [In Ukrainian].
 29. *Kharkov i Kharkovskaia oblast: putevoditel* [Kharkiv and Kharkiv region: Travel guide] (n. d.). Kharkiv, Ukraine. [In Russian].
 30. Posokhov, S., Denisenko, O., Baida, I., & Dolgoplov, D. (2004). *Kharkov: putevoditel* [Kharkiv: Travel guide]. Kharkiv, Ukraine: Zolotyie stranitsy. [In Russian].
 31. *Kharkov: putevoditel dlia turistov i ekskursantov* [Kharkiv: A travel guide for tourists and sightseers]. (2007). Kharkiv, Ukraine: SAGA, 2007 (Reprint: Kharkiv: Tip.-litogr. I. M. Anichkina, 1915). [In Russian].
 32. Zgurska, J., & Baida, I. (2017). *Kharkiv: Tourist prospect*. Kharkiv, Ukraine: Golden Pages. [In English].

Стаття надійшла 03.09.2020 р.

Sergiy POSOKHOV, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Historiography, Source Studies and Archeology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine).

TOP-persons of the Kharkiv locus, or The role of names in the construction of city images.

Based on the analysis of modern guides to the city of Kharkiv, the author made an attempt to single out those people who can be considered TOP-person ("most outstanding people") in local history. In total, the author analyzed 24 guides from the end of the 19th century and up to the present. The names found on the guide pages have been recorded in the appropriate database. The author stated the principles of construction of this database and possible interpretations of the obtained results. It contains two fields – "faces" and "mentions". In the first box, those names found on the guide pages were recorded, and in the second box, those ratings that accompany a specific name were recorded. Along with fixing a person's name, a social or professional characteristic (scientist, military, architect, states-

man, etc.) was also mentioned. In the “mention” field, depending on the nature of the mention of a person, a coefficient was stated: if the name was mentioned without a rating, it is a factor #1 (1 point), a combination with such epithets as “known”, “prominent” and the like – a factor #2 (2 points), more or less a detailed characteristic of the activity, first of all from the point of view of impact on the development of the city – factor #3 (3 points). As a result, it allowed to create a certain hierarchical name system and to separate “TOP-person” of them. In the long run, it will allow you to see a system of names in the dynamics, when some persons will fall out of the list of leaders at certain periods and others will be included in this list. It will also be important to capture changes in terms of increasing or decreasing attention to a particular category of people (social and professional characteristics). As a result of the analysis, the author identified a list of those historical figures who primarily form the “face of Kharkiv”. The top five looks like this (in alphabetical order): O. M. Beketov, V. N. Karazin, G. F. Kvitka-Osnovyanenko, G. S. Skovoroda, T. G. Shevchenko. These persons present Kharkiv mostly as a city of science, education, culture and certify its affiliation with Ukraine.

Key words: city guides, Kharkiv, outstanding people, prosopography.